

„Összeszerveződnek. Szétválnak. Kéteószlanak. Megpihennek egy-egy város vendégszeretétét élvezvén, majd csődbe jutva ismét vándorlásba fognak. Hol az összetartás és a kitartás hiányzik, hol a pártolás, a közönség érdeklődése és áldozatkészsége, hol pedig tiltások, politikai ellenakciók bénítják működésüket. Nem ritka, hogy az esetenkénti bevétel a napi költségeket sem fedezi. Azaz: a színházaknak nincs mit enniük.”¹

1.

A mottóként kiemelt fenti sorok arról a Miskolcra íródtak — a színház felépítésének 150. évfordulója kapcsán —, amellyel együtt Szabadka, Zombor és Nagybecskerek (a mai Zrenjanin) a magyar nyelvű színház múlt századi bázisa volt. Mi is körülbelül ettől a hőskortól kezdve idézzük a jugoszláviai magyar színházi élet emlékeit, az első nyomoktól egészen 1918-ig (ezután tíz majd három évtizedig vidékünkön nem volt hivatásos magyar színjátszás.) Szándékunk, hogy az itteni tájak — a mai Vajdaság, Horvátország és Szlovénia — művelődési, elsősorban színházi múltját idézzük meg, ehhez a hagyományvizsgálathoz nyújtunk hiteles dokumentumokat, más szóval, hogy megkönnyítsük és elősegítsük a színház történeti kutatá-

sokat, az összefoglaló és részletkérdésekkel foglalkozó munkák írását, s nem utolsó sorban, hogy a színházi kultúra hagyományai, illetve ezáltal művelődéstörténetünk iránt érdeklődő nagyközönségnek érdekes és vonzó olvasmánnyal szolgáljunk. Egyszóval, hogy a Kövek című sorozat koncepciójának megfelelően olvasmányélményt és művelődéstörténeti forrásanyagot nyújtsunk át — olvasónak, kutatónak egyaránt.

2.

Az első nyomok a múlt század elejére vezetnek vissza; 1816-tól számítva több-kevesebb rendszerességgel ugyan, de állandóan tartottak vidékünkön — Vajdaság, Horvátország és Szlovénia falvaiban, városaiban, — magyar nyelvű színházi előadásokat. Ezeket megelőzően tudunk a latin nyelvű iskolai színjátszásról — amely később magyar nyelvűvé módosul —, és német vándortársulatok vendégjátékairól.²

Az iskolai színjátszás első nyomai a XVIII. század hatvanas, a német színjátszás dokumentumai pedig a nyolcvanas évekig nyúlnak vissza. A szerb nyelvű hivatásos színjátszás³ valamivel később jelentkezik, de nem a más vidékekről érkező, néhány előadás után továbbvándorló társulatok honosítják meg, — ilyenek még nem voltak, hiszen Szerbiában abban az időben nem volt színjátszás —, hanem a helyi műkedvelők, kiknek tevékenysége folytán a század közepe táján megalakult az állandó hivatásos újvidéki színház, s ez vendégszerepelt szinte évi rendszerességgel az itteni városokban. Időben késik ugyan a szerb hivatásos színjátszás, de ugyanakkor biztosabb, szilárdabb alapra, állandó jellegű színházra támaszkodva fejlődik.

A magyar nyelvű színjátszás a második pest-budai társulat vándor-

dorlásaival veszi kezdetét. A hivatásos magyar színjátszás egyébként a XVIII. század utolsó évtizedében indul, de az első színtársulat, a Kelemen-féle, néhány év után feloszlik s csak körülbelül egy évtized múlva, 1807-ben kezdi meg működését a második magyar pesti színtársulat. Ez, miután Pestről kiszorul, két részre osztva vándorútra kel. A Pesti Magyar Játzó Társaság egy része „Miskolcon és annak tájékán telepedett meg”, a másik pedig, ahogy a Halasról 1816. július 4-én Szabadkára küldött ajánlólevélben áll, „most teszi meg fenntartására való lépéseit és próbatételeit” az Alföldön, a Kecskemét, Nagykőrös meg Halas után — Szegedre menet — Szabadkán kér játszási engedélyt: „... fel vett szándékja volna tehát innen Nemes Szabad Királyi Szabadka Városának illendő tiszteletére lenni, megértvén az ott való Nemes Publicumnak a Culturában való előmenetelét a Haza eránt való buzgó vonzódását és a tisztességes erkölcsi multságokban való tetszését, bátorkodik ezen Játzó Társaság a Te-kintetes Nemes Tanácshoz egész hazafiúi bizodalommal és alázatos-sággal folyamodni, hogy ötöt... rövid ideig a maga kebelébe be fogadni és egynéhány Nemzeti Játékok előadására nekije szabad-ságot engedni méltóztatna — mely célnak elérésére bátorkodik alázatosan esedezni a T. Nemes Tanácsnak, hogy valami alkalmas Épületnek vagy Szálának meg nyeresé eránt ide Halasra tudósítani méltóztatna a Társaságot. Kegyes Válasszának meg nyereséért alázatosan esedezván bátorkodik magát a T. Nemes Tanács hazafiúi nemes multságában ajánlani — maradván mély alázatos tisztelettel a Ttes Nemes Tanácsnak.” S következik a Nemzeti Játzó Társaság tagjainak névsora.⁴ Hogy járt-e a Társaság Szabadkán vagy sem, erre vonatkozóan ez ideig semmilyen megbízható forrással nem rendelkezünk, ettől függetlenül azonban ezt a kérelmet kell tekintenünk az itteni magyar nyelvű színjátszás első dokumentumának. Arról viszont már igenis tudunk, hogy két évvel később Kilényi Dávid társulatával megfordult Szabadkán. Ettől számítva kerek egy évszáza-

don át majdnem évi rendszerességgel tartottak magyar nyelvű színházi előadásokat a városban. Mi több, Szabadka igen gyorsan a vidéki színházi élet egyik központjává vált, — 1854-ben, a Bach-korszakban, itt épül majd fel az első kőszínház, — évente több igazgató is kérvényezte a várostól a színházat, s a szabadkai közönségnek alkalma nyílt megismerni a legnevesebb színészeket és színésznőket, sőt a felkapott és ünnepeelt művészek közül nem egy éppen e furcsa feliratú — Szálloda Pest városához — színház deszkáin kezdte pályáját.

Nem sokkal a szabadkai kezdés után, 1823-ban a becskereki, majd 1825-ben a zombori közönség is bekapcsolódik a színházi élet vérkeringésébe. Becskerekre az Abaújvármegyei társulat látogat, majd 1827-ben a kor egyik legismertebb vándortruppja, a Kilényi Dávid vezette Erdélyi Dal- és Színjátszó Társaság, melynek Déryné is tagja volt. Kilényiüket követően fokozódó rendszerességgel jelennek meg az „áttekinthetetlen mocsár”, Bánát szívében a városról városra utazó színésztruppok, s ezeknek tagjai között már 1847-ben ott találjuk például a pályakezdő Prielle Kornéliát, s később a magyar színjátszás kiválóságait, Molnár Györgyöt, Blaha Lujzát, Márkus Emíliát és másokat. Ennek ellenére Becskereket, bár ezt az igazgatók névsorából s az általuk jelzett együttesek összetételéből alaposabb elemzés nélkül nehéz megállapítani, mintha inkább a szerényebb képességű társulatok keresték volna fel. Természetesen a város ezeket is lelkesen üdvözölte, fogadta, hiszen a nagyvilág üzenetét hozták, s bizonyosságul szolgáltak a helybeliek számára, hogy ők is szerves részei a polgárosodó világnak, hogy művelődési igényeik megnövekedtek, hogy ami a kultúrát és a szórakozást illeti lépést tartanak a korrall. S hogy valóban ezt jelentette a színház — Becskereken is, másutt is —, tanúsítja a Betschkereker Wochenblatt egyik, 1837 májusában közölt cikke, melyben a cikkíró igen éles hangon tiltakozik amiatt, hogy a város le akarja bontani a színházat, s helyére törvényszéket

kíván építeni: „Vizsgáljuk csak meg ezt a dolgot. Tudott, hogy a színház, kiváltképp ez a miénk, nemigen lehet anyagi haszon forrása, sem a város, sem az ország számára . . . De attól függetlenül, hogy a színház erkölcsi gyógyfürdő, ahogy Schiller mondja, vagy tükör, melyben erényeinkre és gyengeségeinkre ismerhetünk, ahogy a nagy angol állítja — Becskereken mégis ez az egyetlen szórakozási hely. Számunkra, akiknek a városban nincs egyetlen sétányunk sem vagy egyetlen művelődési intézményünk, nincs olvasótermünk, akik a lüktető élettempójú központoktól távol élünk, mi, akik arra kényszerülünk, hogy a víz és a sár közé szorult városban vegetáljunk, a mi számunkra életszükséglet ez a színház, mert benne kínálkozik a szórakozás és a felvilágosodás egyetlen lehetősége, még ha erre ritkán adódik is mód a vidéki társulatok nem mindig tökéletes előadásai láttán. Ha elveszik a várostól még ezt az egyetlen színházat is, akkor a polgárok joggal gyanakodhatnak, hogy az illetékes helyeken nem létezik sem igazság, sem igazságosság, de legkevésbé humanizmus.”⁵

A színházat nem bontották le ugyan, de azóta sem épült új a Bega-parti városban, állapíthatjuk meg az utókor tudásának birtokában, némi keserűséggel.

A zombori kezdés, 1825-ben, az akkori idők egyik legjobb erőiből álló társulat fellépéséhez fűződik. A székesfehérváriak jártak a városban, hívásra — főispáni beiktatási ünnepségre — jöttek, őket követte Kilényi már említett együttese, majd — legalábbis a fellelhető dokumentumok szerint — néhány évi szünet következett, hogy azután a harmincas és a negyvenes években fellendüljön a magyar nyelvű színészet, a század utolsó évtizedeire pedig fölöttébb mozgalmas, élénk és gazdag színházi élet bontakozzék ki.

Különben a múlt század negyedik évtizede az itteni vidéki színhátság szempontjából az általános fellendülés korszaka. A Honművész című kéthetente megjelenő irodalmi lap 1833 és 1841 között fo-

lyamatosan közöl tudósításokat, s talán azt is mondhatnánk, kritikákat a szabadkai, nagybecskereki, zombori, sőt most már a zentai, nagyikindai és újvidéki előadásokról. (Ez utóbbi városokban valószínűleg ezek a tudósítások az első nyomok is.) Hasonló expanzió tapasztalható az ötvenes évek végén és a hatvanas évek elején, amikor a nyomok többek között Versecre — itt volt különben először, még 1761-ben, német nyelvű előadás —, Pancsovára, Kanizsára vezetük az érdeklődő utódokat. A kisebb helységekben pedig, mint például Topolya, Becse, Kula, Palánka, Begaszentgyörgy a színjátszás újabb, az 1870-es évek elejére tehető nagyarányú terjedése során találkozunk — valószínűleg — első ízben hivatásos színjátszókkal. Az utóbbi expanziós hullám nyilván a vidéki színészet országos szintű rendezésének — megalakul a színészegyesület — a természetes következménye.

Ugyanakkor nem hagyható említés nélkül, hogy időnként, tehát rendszertelenebbül, mint Bácskában és Bánátban, magyar nyelvű vándortársulatok próbáltak szerencsét Horvátország és Szlovénia városaiban, (a nyomok a Balog-féle társulat 1827. évi csáktornyai, varaždini és zágrábi vendégjátékáig vezetnek vissza), de megfordultak együttesek a tengerparton is, elsősorban Rijekán (Fiume) és Triesztben, majd pedig később Belgrádban és Szarajevóban is (az utóbbi két helyen szinte kizárólag zenés darabokkal).

A városainkba látogató magyar vándortársulatokkal a múlt század szinte minden nevesebb színésze is megfordult itt — vagy mint a társulat tagja, vagy miután Pest állandó színházat kap, mint lehívott vendég —, a magyar színjátszás és általában a színházi kultúra terjesztésében azonban nem ők, hanem maguk a truppok játszották a legnagyobb szerepet, talán még a pesti színháznál is nagyobbat. Természetesen a vándortársulatok által művelt és prezentált színjátszás nem eszményíthető fenntartás nélkül. Tudni kell, hogy nem minden társulat állt a színjátszás művészetének megálmódott magaslátán,

hogy voltak köztük nagyon is gyenge csoportok, amelyek — talán szerencsére — nem is sokáig élvezték egy-egy város vendégszeretét. Fölöttébb igaznak látszik tehát, amint Gyulai Pál írt a vándortársulatokról: „... kőtéltáncosokként barangoltak városról városra, többször ébresztve szánalmat mint fogékonyságot a művészet iránt... A színészek nem tehettek okosabbat, mintha megélni igyekeztek. El is követtek ezért mindent. Nem kímélték a görög tüzeket és a cifrábnál cifrább tablókat. Oly műveket férceltek össze, oly címeket gondoltak ki, hogy csodájára is begyűlt a közönség...”⁶ S ezeknek a társulatoknak éppen ez kellett, csak a közönség. Sokszor azt sem bánták, hogy oda, abba a városba soha vagy legalább jó ideig nem mehettek vissza. Az efféle kontár, dilettáns társaságok azonban, amelyek mondhatnánk, megoldhatatlan egzisztenciális gondokkal küszködve nyilván gyorsan felbomlottak, majd újraszerveződtek, csak igen rövid időre tudták megingatni a városi előljáróságok és a közönség színházszeretét, és a rövid ideig tartó idegenkedést, válságot, újabb lelkesedés, növekvő érdeklődés váltotta fel. Ezen nem is kell túlságosan csodálkozni, lévén, hogy — amint már említettük — sokáig a színház volt szinte az egyetlen szórakozási lehetőség ezekben a városokban, a lakosság pedig szeretett volna minél előbb a polgárosodás útjára lépni, tehát művelődési életét igyekezett ilyen mércék szerint megszervezni. Más szóval: a színház csak látszatra szórakozóhely, lényegében már a kezdet kezdetén több ennél, s ezért kell mélyebb összefüggéseket keresni és látni a színjátszáshoz, a színházhoz — társulatokhoz és épülethez — való helyi viszonyulásban, az adott körülményekben, s nem különben a színjátszás és a közönség kapcsolatában.

Szükségszerűen rövidre fogott vizsgálódásunkat folytassuk talán éppen ez utóbbival, a színház és a közönség kapcsolatával.

Nem véletlen, hogy annyi színházi legenda kering a közönség kiismerhetetlenségéről, ezt a könyvbe fölvettem emlékirat- és levélrész-

letek is bizonyíthatják. Hadd utaljunk például Molnár György emlékiratának azon helyére, ahol arról ír, hogy a szabadkai színházat tulajdonképpen a nőknek építették, ők a színészek leghűségesebb közönsége, hisz a férfiak csak bekukkantottak, aztán siettek vissza a kávéházba, inni, kártyázni, igazi „társasági” életet élni. Molnár nyilván tapasztalatból írta ezt. Vagy: kerek két évtizeddel korábban, 1834-ben, a Honművész szintén szabadkai tudósításában ez olvasható: „Színházunk többnyire tömve volt. Örömtelven látjuk, miképp sereglenek össze piperétlen, de csinos és ízléses öltözetben szépeink, kitűnő vonzalommal csüggvén az adott daraboknak érdeklőbb jeleneit, felvonásközökben pedig élénk és szíves szóváltásokkal valódi közös barátság templomává szentelvén Thália lakját.” Prielle Lillának az 1870-években Zentáról írt egyik levelében olvashatjuk, hogy a háziasszony a nap bármely szakában rájuk, az ott lakó színészekre, nyitotta szobájuk ajtaját és mutogatta őket ismerőseinek, szomszédainak vagy vendégeinek, a Honművész egyik 1839-ben íródott cikke szerint pedig a „Szabadkáról Zentán vendégeskedő társulat előadásain a szomszéd Csóka mezővárosból is, a rossz út és a Tisza akadályai ellenére is, gyakori látogatókkal dicsekedhetnek színészeink”.

Mit mutatnak ezek a szinte találmányra kiragadott és egymás mellé helyezett példák? Hogy közönségünk számára évtizedekig tartó lelki, szellemi, kulturális folyamat a színház befogadása, javainak magáévá tétele, hasznának, jelentőségének felismerése. Azt is mondhatnánk, hogy közönségünk hosszú évekig tanulja a színház megbecsülését, tanul színházba járni, színházat nézni, tanul viselkedni a színházban — színházi kultúrát tanul. Nemcsak a vulgáris értelemben vett viselkedésre gondolunk, — „a színház nézőkkel tömve volt, de vajha ne lett volna, legalább azok maradhatnának el, kik nem a játékot nézni, hanem zajt ütni, s a nézni és hallani vágyóknak figyelmüket elvonni jelenének meg” —, hanem a szellemi élményre, sőt továbbmenve az előadással való intellektuális azonosulásra vagy ennek egy magasabb

fokára, az aktív — természetesen nem rendzavaró — részvételre való emelkedés kultúrájának elsajátítására is. Hosszú folyamat ez, évtizedeket igényel, és igényelt is. Kezdvé az alapfoknak számítható tetszik — nem tetszik véleménynyilvánítástól, az ízléskonfrontációtól⁷, s folytatva az alig értett, sőt a legjobb esetben is csak részleteiben élvezett, úgynevezett nehéz fajsúlyú művekért való sznobrajongással, a divattal lépést tartani akaró önámítással, aminek aztán — akarva-akaratlanul — az az eredménye, hogy előbb-utóbb ezek a művek, a drámák és a tragédiák is a szellemi bázis tartozékaivá lesznek, beépülnek az emberek színházi kultúrájába, igényeik részévé válnak. Ezzel párhuzamosan az igénymérce megemelése az évszázados barátkozás, ismerkedés után is annyira lényegesnek tartott szórakozás-vágyhoz utóbb már csatlakozik a mélyebb emberi, gondolati tartalom elvárása is.

A közönség nevelése, nevelődése természetesen sok színházon kívüli tényezőn is múlt, de ha csak a színháziakat vizsgáljuk is, akkor sem önmagában kell szemlélni a közönség színházi kultúrájának változását, fejlődését, hanem az ezen kultúrát terjesztő társulatokkal, ezek színvonalával, műsorával, önmaguk, mesterségük, művészetük megbecsülésével szoros összefüggésben. Mert ahogy a közönség színházkultúrájának nem lehet kizárólagos mércéje, hogy ebédre invitálja, ivászatra kényszeríti a színészt, hogy saját társadalmi rangját akarja emelni az országos híró fővárosi művész barátságával — bár ez a viszonyulás fölöttébb szimptomatikus lehet, korra, környezetre, egyénekre egyaránt —, ugyanúgy a színész rangjának, művészetének sem lehet fajsúlymérője a bohémsága, hanem szerepe, játéka, illetve — a társulat egészére bővítve a gondolatot — az egyetlen vagy legalábbis legfontosabb értékmérő a műsor és ennek prezentálása lehet. Ahogy az ide látogató színészek nem voltak a közönséget illetően a legideálisabb helyzetben, közönségünk sem mondhatja magáról, hogy túlságosan elkényeztettek volna. Némi malíciával azt

is mondhatnánk, hogy egy közönségnek olyan színháza van, amilyen ő maga, amilyent befogad, illetve másik oldaláról szemlélve a kérdést, egy társulatnak olyan közönsége van, amilyet teremt.

Ahhoz viszont, hogy egy társulat közönséget neveljen, ízlést fejlesszen, semmiképpen sem elegendő az a néhány hét, vagy jobb esetben hónap, amit vándorlásaik során egy-egy városban időztek. A közönségnevelés nagyon fontos velejárója az állandó színház. Itt — még Szabadkán vagy Zomborban is — csak színházépület volt, de nem voltak állandó, hosszabb ideig játszó társulatok. Ez viszont olyan hátrány, amelynek egyenes következménye a lassúbb fejlődés. Mert a magot, amit egy-egy jobb társulat hintett el, legtöbbször egymást követve gyengébb, igénytelenebb truppok sulykolták a kelletnél, a szükségesnél mélyebbre, így évtizedeknek kellett elmúlniuk, hogy az igényesség zsenge hajtása észrevehető legyen. Ennek a lefogyt fejlődésnek az okát a társulatok közötti különbségek mellett a társadalmi rétegződés előnytelenségében is kereshetjük, abban, hogy az értelmiséginek tekinthető réteg nagyon lassan erősödött, gyarapodott s ily módon hiányzott az a színvonal-hajtóerő, az a természetes igény, amely a színházakat is nívósabb előadások produkálására serkentette volna. Vagy, hogy a másik oldaláról is megvilágítsuk a kérdést — ilyenformán is jelezve a színház és közönség valóban fennálló egymásrautaltságát, szoros kapcsolatát —, a társulatok azért, illetve azért is kényszerülnek naponta más darabot játszani, mert jó ideig egyetlen városnak sincs olyan számottevő közönsége, amely egy-egy műnek többszöri előadását igényelné. Ez a helyzet még a XX. század első évtizedeiben is. Következésképp a társulatok rengeteg bemutatót tartanak, gyakorlatilag szinte minden előadás bemutató is, ami viszont azzal jár, hogy kellő felkészültség nélkül, alaposabb kidolgozás híján lépnek közönség elé. Ha majd elkészül városonként a színre került művek évtizedekre visszanyúló lajstroma, abból nemcsak a prezentált műsor jellegére, minőségére, változatos-

ságára, a műsor és az igények módosulására vagy fejlődésére tudunk majd megközelítően pontos választ adni, hanem az egyes produkciók színrehozatalának gyakoriságából a közönség tömegére, az értelmiség vagy pontosabban a színház iránt érdeklődők számára is aránylag pontosan következtethetünk majd.

A színház és a közönség viszonyát vizsgálva különbséget kell tenni egyrészt a vidékünkön, városainkban fellépő társulatok között, (Kilényi, Krecsányi, Csóka, Rakodczay vagy Nádasy társulatát emeljük ki mint jobbakat), másrészt viszont különbséget kellene tenni vendégművész és vendégművész között. Tény, hogy például Jászai Mari, Márkus Emília, Sebestyén Géza, Beregi Oszkár, Somlay Artúr néhány napos villám-vendégjátéka jelentős esemény volt az illető társulatok életében, s a közönséget a színművészet magasabb fokára, korszerűbb kifejezőeszközeire figyelmeztette, de az itteni, s általában a vidéki színházi élet szempontjából lényegesebb, mert mélyebb nyomokat hagyott például a színháztörténetben sokkal jelentéktelebb Rakodczay Pál zombori vagy szabadkai Shakespeare-ciklusa, a nem egyszer kétségbe vont tehetségű Egressy Gábor tanácsadó tevékenységgel egybekötött szerepszériája, vagy az idős, elavult játéktílusú, de professzionális hozzáállásban még mindig követendő példaként álló Molnár György itt-tartózkodása. Bármennyire is különös, nem az ide kiruccanó művészek hatottak döntően e vidék színházi kultúrájára, hanem azok, akik egyéniségük, ahogy Jouvét mondta, színházi ember-voltuk teljes súlyával igyekeztek jelen lenni, részeivé válni egy-egy város kultúrájának. Két apró mozzanatra utalnék csak: Egressy is, Molnár is említ bizonyos terveket, ami azon felül, hogy a színházi élet megszervezésére irányuló fölöttébb fontos kísérlet, bizonyíthatja a magyar színházi világ két kiválóságának aktív jelenlétét is, azt tudniillik, hogy nemcsak a színpadon, hanem a város életében, légkörében, művelődési atmoszférájában is sokat jelentettek.

A színházi kultúra állapotának igen fontos tényezője a színház, illetve a játszásra alkalmas, a kornak megfelelő helyiség, épület biztosítása. Az állandó színházépület ugyanis vonzza az erősebb társulatokat, növeli a város rangját, érzékelteti a közönség önművelési igényének fokát, s bizonyítja, hogy a helybeli lakosság kész áldozni a kultúrára.

Minden városban új fejezet kezdődik a vendéglők és dísztermek állandó jellegű színházteremmé való adaptálásával, majd később a színházak építésével. Szabadka, Könyves Máté Koszorúja szerint, 1826-ban kap állandó színháztermet. Az úgynevezett Nagy Kávéház báli termét alakították át, ahol 1826. július 24-én játszottak először. (Kisfaludy Károly Kemény Simonját adták elő; Arnold György, a városi zenekar vezetője írt hozzá bevezető és kísérő zenét.) Később, ez is bizonyíthatja a szabadkaiak színházszeretetét, itt épül fel 1854-ben a vidék első kőszínháza.

Zomborban vendéglőben, nyári arénákban vagy a városháza kislétesítményében léptek közönség elé a színészek, színházat csak 1882-ben épít a város. (Különben vidékünkön ez volt az utolsó színház, amit felépítettek mind a mai napig.)

Becskerek, színházi kultúránk harmadik erős központja, 1839-ben alakítja át a Bega-parti gabonaraktárt színházzá.

Kikindán, ahol a múlt század harmincas éveitől, de talán régebben is, volt magyar nyelvű színjátszás, ahol Blaha, Jászai, Molnár, Palmay Ilka, Ujházi Ede, Márkus Emília volt vendégjátékon, ahol tehát gazdag és jelentős hagyományokról beszélhetünk, eleinte a „Kúria”, a későbbi törvényszék dísztermében, majd a helyi szálloda udvarán emelt nádfödeles épületben tartották az előadásokat, ezt követően pedig „Kada József vendéglős nagyvendéglőjének hatalmas udvarán, 1878-ban az akkori idők uralkodó stílusában” felépítették „az első rendes színházat, — a Kada-féle arénát, amely e néven igen hosszú időn át egyhavi nyári idényre hajlékhoz juttatta Thália papjait, és

nevezetes, úgyszólván korszakalkotó eseménye és dátuma volt Kikinda kulturális életének.”⁹

A színházi élet fellendüléséhez a múlt század második felétől sokban hozzájárultak a megjelenő újságok, a különböző nyelvű heti- és napilapok, amelyek kivétel nélkül igen sokat foglalkoztak a helybeli színházi élettel, s élénk figyelemmel követték az odalátogató vándortársulatok előadásait. Dramaturgiai, drámaelméleti munkák megjelentetéséről is tudunk, s ez annak a jele, hogy a színház, a dráma iránti érdeklődés sok irányú volt ezen a vidéken.

Ilyen tekintetben szeretnénk kordokumentum-erejű anyagot nyújtani azoknak, akik szellemi kultúránk, múltunk iránt érdeklődnek. Attól függetlenül, hogy ezeken a lapokon olvasható emlékirat-, napló- és levélrészletek nem mentesek a szubjektív látásmód hibáitól, hogy a különben is végtelenül érzékeny, szeszélyes és szubjektív ítéletre hajlamos színészek pillanatnyi hangulata, érzelmi állapota is kiolvasható belőlük, nem vitatható el, hogy ami ennek levonása után megmarad, mégis sokat elárul a múlt idők színházi életéről. És, ami szintén lényeges — jóllehet itt kizárólag a magyar nyelvű színházi emlékeit kutatjuk és idézzük — ezek nemcsak egy nemzet kultúrájának mozaikkockái. Bizonyítékként álljon itt két idézet a múlt század harmincas éveiből: „... egy szerb nyelven ismételt karének többeket vidor tapsra tüzelt” — olvashatjuk egy újvidéki tudósításból, majd két évvel később ezt jelentette a Honművész helybeli kritikusa: „Az egész igen jól sikerült, a dalok tetszettek és a különben telt színteremnek... azon része is, mely az előadást nem érté, egész meglepéssel tért haza...” Ennek az egymás színháza iránti érdeklődésnek, illetve a többnemzetiségű közönségre számító színházi előadásoknak egyik későbbi bizonyítéka, hogy egy időben az újvidéki Szerb Nemzeti Színház plakátjait négy nyelven nyomtatták.

3.

A színházi kultúra hagyományőrző és -idéző emlékeit a színház-történetben elfogadott felosztási, csoportosítási kategóriák szerint szokás vizsgálni. Ehhez tartjuk magunkat mi is, azzal az eltéréssel, hogy a több kötetre tervezett hagyományfeltáró munkánkba nem veszünk fel minden csoportot. A forrásanyagot az egyes darabok természetete és lelőhelye szerint három részre osztottuk, a szubjektív emlékekre, a levéltári dokumentumokra és a másodlagos jellegűnek nevezhető nyomtatásban, főleg a sajtóban napvilágot látott anyagra. A szubjektív múltidézés kategóriájába az emlékiratokat, a naplókat és a magánlevelezést soroltuk. A továbbiakban a levéltári iratokat, a játzsási kérelmeket és engedélyeket, a különféle jog- és működési szabályokat meg előírásokat, a színházépítési terveket, akciókat, jelentéseket, a közérdeklődésre is számot tartható gazdasági okmányokat kívánjuk összegyűjteni, majd a folyóiratokban és a különféle nyelvű heti- s napilapokban megjelent magyar vonatkozású előadáskritikákat, színházzal foglalkozó elvi cikkeket, kommentárokat, valamint a színházi sajtóban közölt írásokat kellene feldolgozni. Külön gondot kellene még fordítani a különféle színházi emlékkönyvek és almanachok szövegeire, a gazdag képanyag és a még gazdagabb színlapgyűjtemények felhasználására, közlésére, valamint a múlt század végétől jelentkező műkedvelő életre, mert mindez szerves tartozéka színházi hagyományunknak, kultúránknak. És nyilván el kellene készíteni az egykor itt játszó társulatok névsorát és műsorrendjét is.

Kötetünk anyagát, legcélszerűbbnek látszott topográfiai és időrendi sorrendben közzétenni, hiszen célunk nem az, hogy az egyes társulatok történetét, műsorát, vándorlási útvonalait mutassuk be, vagy az itt játszott színészek életrajzi adatait szaporítsuk — bár mind az egyik, mind pedig a másik jellegű munkához használható anyagot nyújtunk —, hanem hogy kiegészítsük a ránk vonatkozó

művelődéstörténeti körképet. Ehhez pedig lényegesen célszerűbbnek látszik a helyhez és időrendiséghez kötődő csoportosítás. Nemcsak az a fontos számunkra, hogy mikor, hol, melyik társulat milyen összetételben járt, hanem az is, hogy hogyan fogadták őket, játékukat, milyen volt a közönség érdeklődése. A különféle játszóhelyek, vendéglői termek vagy színpadok műszaki adatai, méretei nemcsak azért lényegesek, hogy egy-egy társulat játszási körülményeiről értesüljünk, hanem azért is, hogy lássuk, hol, mikor, milyen figyelmet fordítottak a színjátszásra, a színházra mint a művelődés szerves részére, s ilyen vonatkozásban is mennyire tartottunk lépést a korra jellemző lehetőségekkel. A különféle díszlet- vagy jelmezleírásokból, esetleg a játék mimografikus megörökítéséből — mint például Molnár György Szentpétery jellemzése — sem önmagában csak az illető társulat anyagi és művészi lehetőségei, vagy a színészek játékstílusa lehet érdekes számunkra, hanem az a tény is, hogy díszletezés, jelmezviselet vagy játékmód, stílus tekintetében az itteni városok közönsége, a színházi kultúránk letéteményesei, mikor, milyen fokon találkoztak a színjátszás ezen elemeivel, s hogy ezek a kor színházi összképében akkortájt újabb, standard vagy már lejárattott, idejétmúlt tendenciákat jelentettek-e.

Ilyen jellegű színháztörténeti utazásokhoz kívánunk hely és idő szerinti elrendezésben hiteles forrásanyagot nyújtani. S elképzelésünk szerint így kellene olvasni az itt közölt napló-, emlékirat- és levélrészleteket is. Nem színészek, rendezők életrajzának kiegészítését célzó vállalkozás ez, nem a már megjelent színházi emlékező-irodalmat vagy a színészek magánéletében vájkáló levélgyűjtemények számát kívánjuk szaporítani, hanem a ma már többnyire hozzáférhetetlen könyvekből és levéltári gyűjteményekből megpróbáltuk kiemelni a mi vidékünkre vonatkozó részeket, történeteket — attól sem riadva vissza, hogy az egyes szövegrészletek olykor az anekdota színvonalán vannak — hogy művelődéstörténetünk egy eléggé elha-

nyagolt területén tallózva, a ma már kiigazításra szoruló régebbi munkák és egy-két újabb tanulmány mellé odategyünk még néhány figyelmet érdemlő színháztörténeti adalékot, s hogy a kötetbe felvett naplórészletek, emlékezések és levelek révén felvillantsunk egy-egy képet e vidék lakosságának mindennapjaiból is a múlt század második felében.

A száznál is jóval több könyv átolvasásának, a sok levéltári boríték átböngészésének eredménye ez a szellemi életünknek itt közzétett megannyi adaléka. Nyilván mást jelentenek ezek a levelek és memoárrészletek a mai színészeknek, a színházzal elméleti síkon foglalkozó szakembereknek, s mást a nagyközönségnek. Egyik is, másik is levonhatja magának következtetéseit az egykori körülményekre — szubjektívekre és műszakiakra —, a közönség magatartására, igényére, a színészi játék színvonalára és egy sor más mozzanatra vonatkozólag. Egy biztos: az is színház volt, mégpedig a lehetőségek híú mása. S éppen ezt szeretnénk szemléltetni. Még ha tudjuk is, hogy a kép, amit a fellelt hagyományörző szövegekből próbáltunk kialakítani, nem teljes, nem is lehet teljes, és hogy a töredékek mozaikkockái korántsem borítják be az egész felületet, amit színházi kultúránk múltjának nevezünk.